

SALLAN SAAMELAISJUURET

Tiivistelmä Kuolajärven eli Sallan saamelaishistoriasta
(20 diaa)

Niko Ryttilahti

SALLAN SAAMELAISJUURET – Diaesitys

Tämän tiiviin tietopaketin tarkoitus on valaista *Sallan* eli entisen *Kuolajärven saamelaisten* entistä elämää ja kulttuuria, elinkeinoja, kieltä ja uskomuksia, sekä tuoda esille sallalaisen perinteen ja kulttuurimaiseman saamelaista perintöä.

*Saamelainen perhe taittamassa matkaa,
lapsi komsioineen riippuu poron selässä,
Johannes Schefferus, Lapponia 1674.*

Niko Rytilahti, 2019.

Sallan saamelaiset olivat metsäsaamelaisia.

Saamelaiset ovat jaettavissa heidän pääelinkeinojensa mukaisesti *metsä-, kalastaja- sekä tunturisaamelaisiin*. Sallan eli entisen Kuolajärven saamelaiset olivat **metsäsaamelaisia** (ruots. *skogslappar*), sillä he elivät metsästys- ja keräilykulttuurissa, eli he hankkivat elantonsa metsästä, kalastamalla ja keräilemällä.

Kemin-Lappia Bureuksen kartassa vuodelta 1626. Kuolajärven (*Kolajerfui*) oikealle puolelle on piirretty saamelainen metsästäjä suksineen ja jousineen.

Kuolajärven lapinkylä

Saamelaiset jakaantuivat jo varhain erillisiin *lapinkyliin* eli *siidoihin*. Yksi niistä oli **Kemin Lappiin** kuulunut Kuolajärven lapinkylä eli **Guellejäyrin siida**.

Siidassa eläneet perhekunnat vaihtoivat asuinpaikkaa nautinnolta toiseen vuotuiskiertoa noudattaen. Sydäntalvena perheet kokoontuivat talvikylään, joka oli siidan yhteisöllinen keskus.

Kuolajärven siidan talvikylä, johon kansa kokoontui talvisin veronmaksun, käräjien ja markkinoiden ajaksi, sijaitsi Vanhan Sallan *Peterinselässä* eli entisessä *Kyläselässä* Sallajoen varrella. Rahalöytöjen perusteella talvikylässä asuttiin ainakin vuoteen 1765 asti. Sittemmin lapinkyläjärjestelmästä luovuttiin ja perheet ryhtyivät asumaan kiinteästi omissa kylissä.

Kemijärven kappalainen *Nils Fellman* kertoo Sallan metsäsaamelaisten kodista v. 1748: *Ne lappalaiset, joilla ei ole lehmäkarjaa, asuvat kota - nimisissä mökeissä, joita he eivät tee kankaasta eivätkä turpeista, vaan hirsistä ja laudoista sillä tavalla, että perustukseksi, tavallisen huoneen laajuudelle, salvovat kaksi tai kolme hirsikerrosta kuusikulmaiseksi kehäksi; sen päälle he asettavat lautoja, joiden yläpäät nojautuvat toisiinsa, kuitenkin niin, että avonaiseksi jää räppänä, joka on suoraan kodan keskellä olevan tulisijan yllä.*

Sallan saamelaisuvut

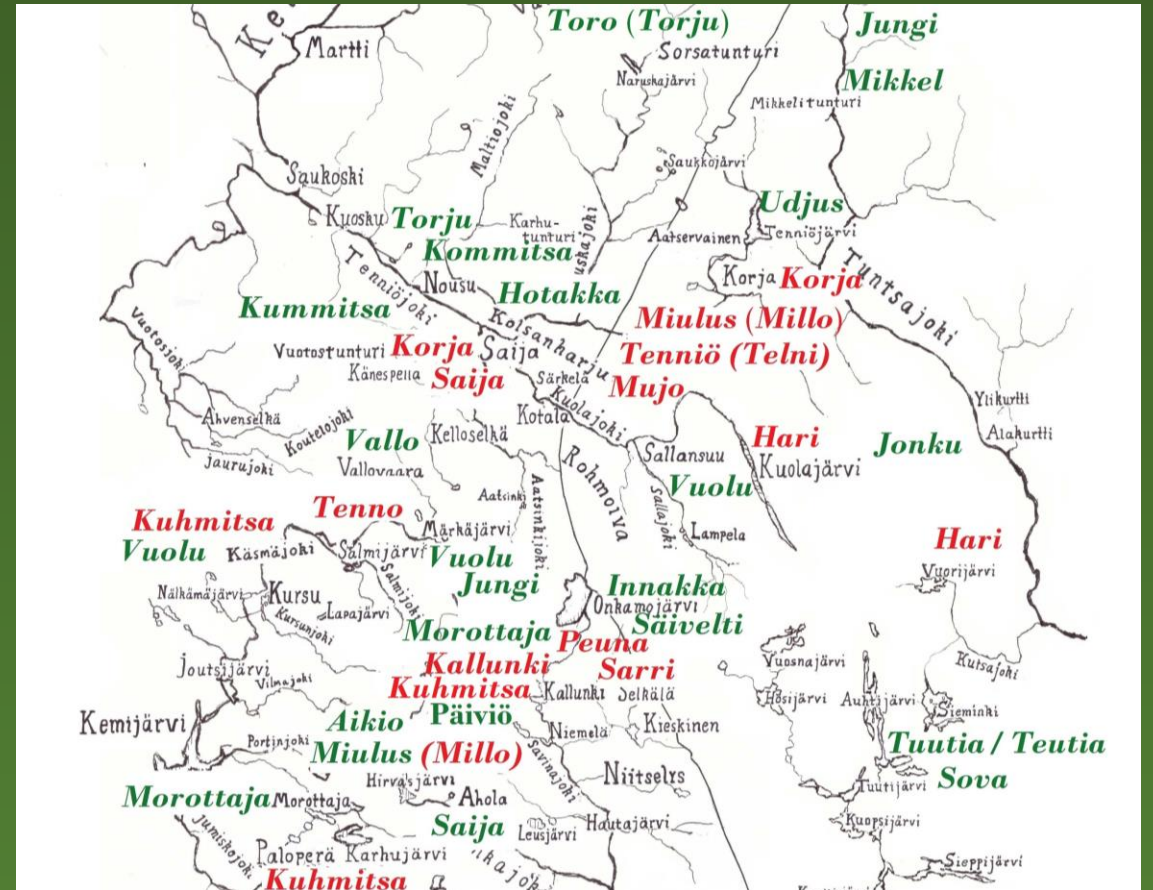
sukunimien aiemmat asut ja merkitykset,
kartalla sukujen vanhat asuinalueet

H a r i (vrt. suomalainen kalan nimitys *harri*, tai: koltansaamen *haa'rai* 'poromiehen ajoseiväs').

K o r j a (vrt. koltansaamen *kuärjj* 'makuupaikka, korju').

K u h m i t s a (aiemmin myös *Koumits* ~ *Koniets*, muunnos venäläisestä nimestä *Kuzmits* ~ *Kuzma*).

M i u l u s ~ **M i l l o** ~ **N i l l o** (alkumuoto *Miellis* ~ *Mielli*, suomeksi 'Törmänen ~ Törmä').

Punaisella Sallan saamelaiset suvut asuinalueilleen sijoitettuna, vihreällä kansanperinteessä ja paikan-nimistössä esiintyvät saamelaiset suku- ja etunimet.

Sallan saamelaisten elinkeinot:

Sallan metsäsaamelaisten merkittävimpiä elinkeinoja olivat **peuranpyynti, majavanpyynti**, sekä **kalastus**. Myös muiden turkiseläinten pyynti, linnustus, marjastus ja muu luonnonantimien keräily näytelivät merkittävää osaa metsäsaamelaisen elinkeinoelämässä.

Poroa metsäsaamelainen hyödynsi ainoastaan houkutuseläimenä peuranpyynnissä ja vetoporona ja ajokkaana talvisilla taipaleilla.

Jatkuu seuraavilla dioilla.

Suomujärvi oli yksi Käsmän maakirjakylän kalavesistä, jonne metsäsaamelaiset siirtyivät kesäkalastuksen pariin.

Sallan saamelaisten merkittävimmät toimeentulonlähteet: *P e u r a n p y y n t i*

Sallan eli Kuolajärven metsäsaamelaisten tärkein toimeentulonlähde oli vuotuinen **peuranpyynti**.

Pyynti oli määräytynyt vuodenvieron mukaisesti kahteen jaksoon: syyspeuranpyyntiin eli **uurtoon** ja talvipeuranpyyntiin eli **moitaan**. Pyynti tapahtui kuoppa- ja ansapyynnillä, keihästämällä sekä ampumalla, myöhemmin enimmäkseen ampumalla.

Peurakanta hupeni 1840-luvun jälkeen ja katosi kokonaan seuraavien vuosikymmenten aikana. Sallassa peuranpyynti loppui Sallassa 1870-luvulla.

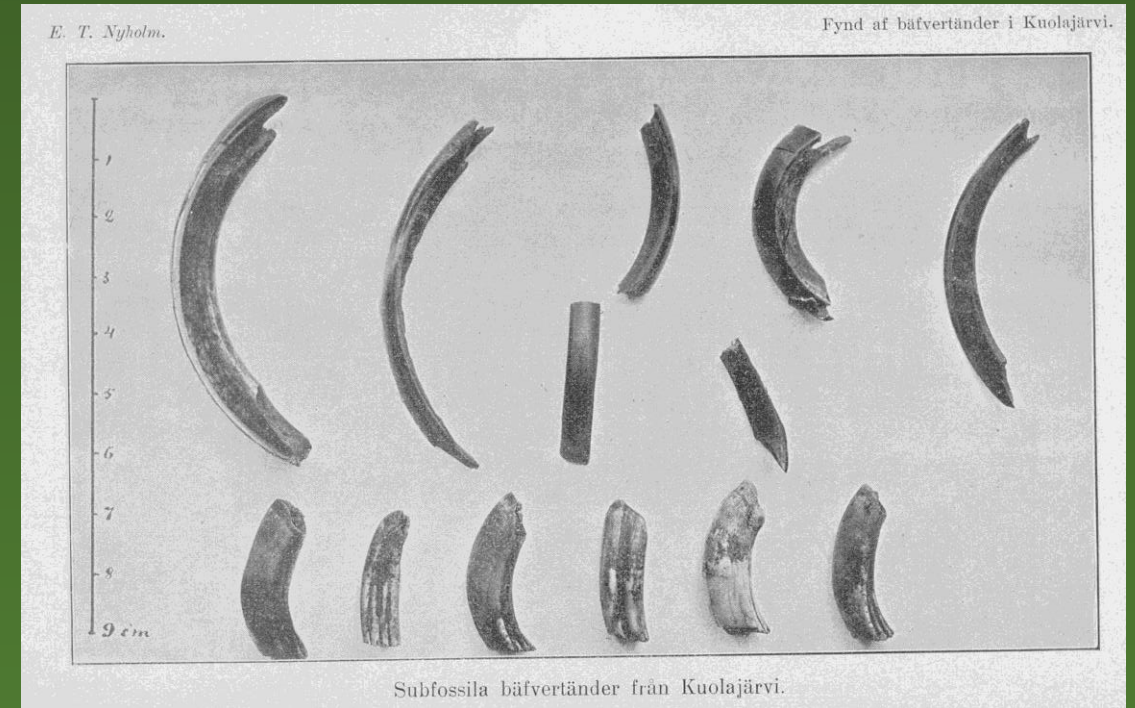
Peuranpyyntikuoppa eli *peurakuoppa* (kuolajärvensaameksi *kodderoggi*) Onkamon *Kenttähajulla* lähellä *Peunankenttälampea*.

Sallan saamelaisten merkittävimmät toimeentulonlähteet: *Majavanpyynti*

Merkittävä toimeentulonlähde oli myös **majavanpyynti**. Majavannahka ja perärauhaset eli *majavanhausta* olivat arvokas kauppatavara ja käypä maksuväline veronmaksussa.

Majavaa pyydettiin sydäntalvella, etupäässä **padoilla** ja **majavasatimella** eli **loukulla**, harvemmin ampumalla. Pyydetyn saaliin nahka oli kylän yhteinen ja hausta piti luovuttaa kylänvanhimmalle, pyytäjä sai vain lihan.

Vuonna 1830 Sallassa pyydettiin ilmoitusten mukaan vielä 10 majavaa. Vaikka majavakanta väheni nopeasti, sen pyytämistä ei ymmärretty rajoittaa. Vuonna 1845 saijalaiset pyydystivät *Sätsiojan* varresta loukkuansalla yhden Suomen viimeisimmistä majavapoikueista. Suomen viimeinen luonnonkantainen majava tapettiin vuonna 1868 Vanhan Sallan *Enjanjoella*.

Majavanluita Vanhan Sallan *Peterinselän* eli entisen *Kyläselän* kylänsijasta (kuva: E. T. Nyholm, 1.1.1902 *Finska forstföreningens meddelanden* no 1.).

Sallan saamelaisten merkittävimmät toimeentulonlähteet:

K a l a s t u s

Metsäsaamelaisten tärkeimpiä toimeentulonlähteitä oli myös kalastus, jonka pariin siirryttiin *Eskilinpäivän* (12.6.) tienoilla keväisen peuranpyynnin jälkeen. Valtaosa kalastuskunnista siirtyi tuolloin *Kemijärvelle*, joka oli jaettu Kemin-Lapin kylien kesken yhteiseksi kalavedeksi. Tästä etuudesta metsäsaamelaiset saivat nauttia vuoteen 1796 saakka, jolloin maaherra *J. F. Carpelan* kumosi kalastusoikeuden lapinkytiltä.

Saamelaiset kalastelivat myös kotimaisemissaan Sallassa niillä nautinnoilla, jotka oli heille suvuittain määrätty. Kalaa pyydettiin etupäässä verkoilla, padoilla, rysillä, nuotalla, koukuilla, sekä kolkkaamalla.

Entisajan kalansäilöntätapoja olivat suolaimisen lisäksi kalan hapattaminen ja kuivaaminen. Hapatettua eli *kesäynnyttä* kalaa syötiin Sallassa vielä 1930-luvulla, joissakin taloissa vielä viime sotien jälkeenkin.

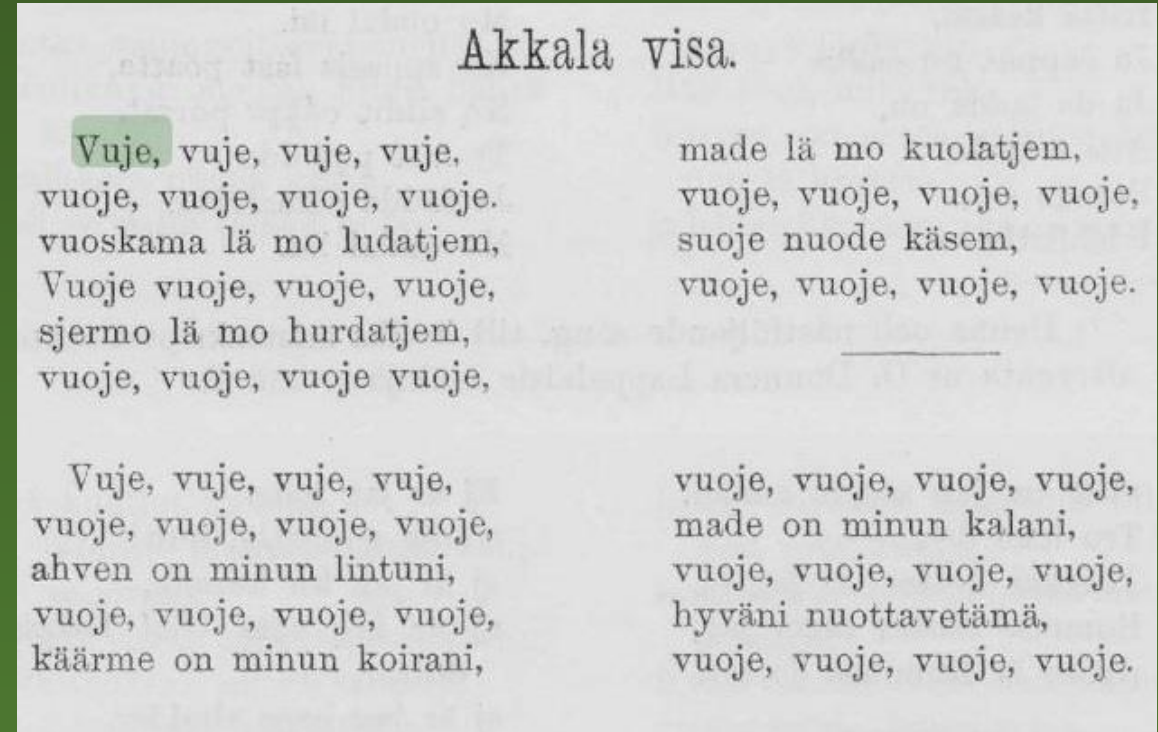
Kuolajärvensaame

Sallan saamelaisten vanha äidinkieli

Sallan metsäsaamelaisten puhuma kuolajärvensaame kuului itäsaamelaiseen kieliryhmään. Se oli läheinen sukulainen inarinsaamen, koltansaamen, kuolansaamen, sekä kuolleiden akkalansaamen, kuusamonsaamen, savukoskensaamen ja sompionsaamen kanssa. Nykyisin kuolajärvensaame on kuollut kieli.

Kuolajärvensaame joutui kokemaan muiden saamen kielten ohella sortoa ja jopa suoranaista vainoa kirkon silloisten intressien, sekä pappien penseän suhtautumisen vuoksi. Tämä johti kielen aseman heikentymiseen ja edelleen etenevään kielenvaihdokseen saamesta suomeksi. Kielen taantumista nopeuttivat myös ainoastaan suomeksi tapahtuva kristillinen opetus, suomalaisen uudisasutuksen levittäytyminen, sekä saamelaisten häpeä omaa kieltä kohtaan, joka oli juurtunut väestöön etupäässä kirkon nihkeän suhtautumisen vaikutuksesta.

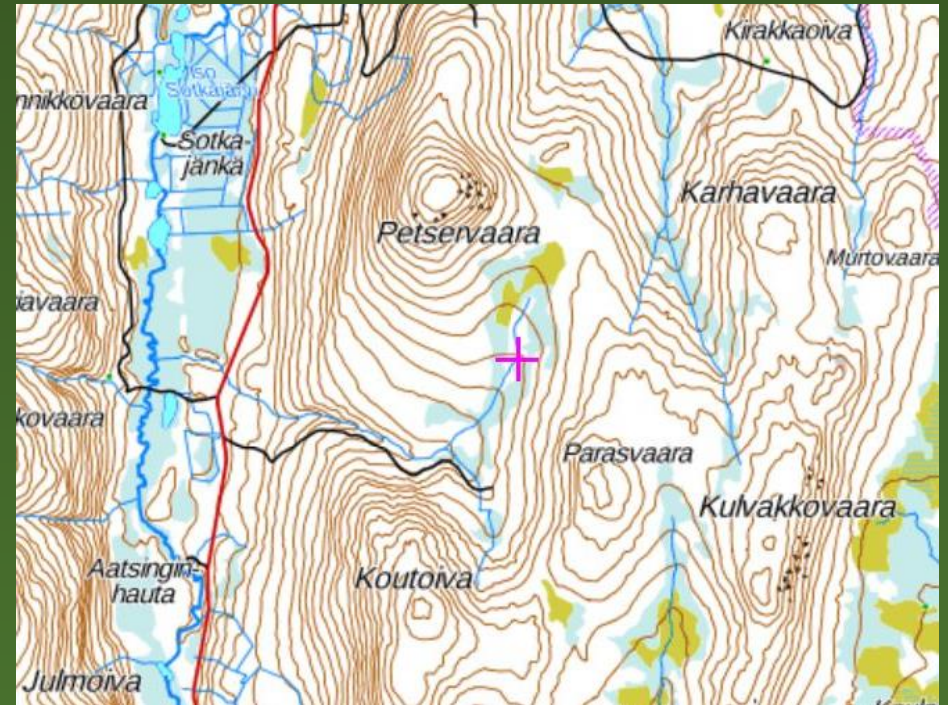
Jatkuu seuraavalla dialla.

Pappi (sitt. kirkkoherra) ja aikansa etevin lapintuntija *Jacob Fellman* (1795-1875) tallensi runsaasti perinnettä saamelaisten keskuudesta toimiessaan virassa Lapissa. Käydessään Sallassa vuonna 1826 Jacob tallensi tarinoiden ohella Sallan saamelaisten puhumaa saamea ja kirjasi talteen yllä olevan *Akkala visa* nimisen shamanistisen laulun.

J. Fellmanin mukaan Sallassa ymmärrettiin vuonna 1826 vielä yleisesti saamea, joskin suomea käytettiin enemmän. Pappi ja kirjailija *A. Wareliuksen* mukaan v. 1847 Sallassa saamelaisista polveutuvat käyttivät sekä suomea että saamea. *Kulpakon* mukaan muutamia kielentaitajia eli vielä 1930-luvulla *Saijalla* ja *Korjalla*. Saijalla muistellaan poromies *Ales Miuluksen* (1867-1953) taitaneen sujuvaa saamea. Hänen veljensä *Olli-Heikin* (1871- 1964) muistellaan puhuneen arkielämässään erikoista *sekakieltä*, jossa oli sanoja saamesta sekä suomesta.

Saame näyttää säilyttäneen asemansa puhekielenä kaikkein pisimpään Pohjois-Sallassa. Tämän voisi selittää siten, että Pohjois-Sallan väestö pysyi muuta kuntaa saamelaisvoittoisempana ja että se tarvitsi kieltä rajaseudun poronhoidossa koltansaamelaisten parissa.

Vaikka Sallassa puhuttu kuolajärvensaame kuoli, siitä jäi vahva jälki sallalaisten murteeseen, sekä ennen kaikkea sallalaiseen kulttuurimaisemaan, joka on täynnä saamenkielisiä paikannimiä. Yllä olevassa karttaleikkeessä **Aatsinginhaudasta** esiintyy useita kuolajärvensaamelaisia paikannimiä, kuten nimet **Kirakkaova**, **Koutoiva** ja **Petservaara**. Mainitut paikannimet ovat suomeksi *Peurahirvaspää*, *Keskipää* ja *Vasaravaara*.

Sallan saamelaisten muinaisusko

sekä muinaisuskon jäljet sallalaisessa perinteessä ja kulttuurimaisemassa

Sallan metsäsaamelaiset elivät muinaisuskossa ennen kääntymystä kristinuskoon ja osittain vielä senkin jälkeen. Saamelaisen muinaisuskon pääteemoja olivat: sielukäsité, jonka mukaan kaikella elollisella oli olemassa sielu, luonnonjumalien kuten Ukkosen ja Akan palvonta, sekä seidat ja muut pyhät paikat, joissa jumalan tai haltijan uskottiin asuvan ja joita niin ikään palvottiin.

Saamelaisten suurimpia jumalia oli ukkosenjumala *Tiermes*, jonka Sallan saamelaiset tunsivat myös nimillä *Aijeg* eli *Äije*. Sen uskottiin ukkosenilmalla sinkoavan *Ukon jousella* eli sateenkaarella (*Aijega täyge*) *Ukon tulia* eli salamoita (*Äijeg kaska*) ihmisiä vainoavien pahojen peikkojen ja henkien niskaan. Tämän jumalolennon muistona ovat *Termus*-, *Tiermas*-, sekä *Aijakan*- alkuiset paikannimet Sallassa, sekä myyttiset tarinat ja uskomukset, johon osa vanhasta polvesta yhä uskoo.

Jatkuu seuraavilla dioilla.

Usko ihmisen kaltaiseen olentoon ukkosen synnyttäjänä ei ole Lapissa vielä kokonaan kuollut. Sallassakin elää yhä muutamia vanhan polven miehiä ja naisia, jotka käsittävät ukkosen ajattelevaksi voimaksi, jota kohtaan on osoitettava syvää kunnioitusta.

Toinen merkittävä jumala oli **ukkosenjumalan puoliso Akka**, jonka Sallan saamelaiset tunsivat nimellä *Akke*. Hänelle pyhitettiin kivisiä vaaroja, kallioita ja luolia, jonne kannettiin uhriksi kiitoksena pyyntionnesta peuran sarvia ja luita. *Jacob Fellmanin* mukaan yksi tällainen pyhättö sijaitsi *Akkavaarassa* Kuolajärven järvikapeikon itäpuolella. Arvattavasti myös Keminniemen *Akanvaara* on Akalle omistettu pyhä paikka.

Merkittävä osa saamelaista muinaisuskoa olivat myös **seidat**, suuret irtokivet ja kalliot, käsin rakennetut kivikeot, luolat ja lähteet, joskus myös puusta katkaistut kannot eli *pattahat*, joissa jumalan tai haltijan uskottiin asuvan ja jonka kautta heitä palveltiin erilaisin uhrein ja lauluin. Sallassa seitoja on tietävästi palveltu vielä 1800-luvulla, joidenkin tarinoiden mukaan vielä 1900-luvulla. Uskoa seitojen maagisiin voimiin elää sen sijaan yhä vanhan polven keskuudessa.

*Suomujärven seitakivet Vilmalla. Muita seita-
paikkoja Sallassa ovat olleet ainakin Pyhätun-
turit (vanhalta nimeltään Passevuärre 'Pyhä-
vaara') eli nykyiset Sallatunturit, Jaurujärvi,
Kallungin Palotunturit, Karhujärven Palosaa-
ri, sekä Keminniemen Vuotostunturi.*

Sallan saamelaiset tunsivat myös suuren joukon **haltijoita**, joita ei yleensä tarvinnut palvoa. Niiden ajateltiin asuvan kodassa, pirtissä, ulkona maan alla, vanhoissa asuinkentissä, metsässä, vaaroissa ja tuntureissa, eläimissä, vesissä, jopa ilmassakin. **Huoneenhaltijasta** on tallella Sallassa vielä runsaasti perinnettä. Niinpä vanhat uskoivat Salmivaarassa vielä 1930-luvulla, että jokaisessa huoneessa asui haltija. Sanottiin, että *vaikka huone on tyhjä, niin aina siellä haltija on*. Saijalla vanhassa *Alimmais*en talossa oli haltijoita varten ollut oikein oma oveton ja ikkunaton *haltijahuone*. **Metsänhaltijoista** puhuttiin Pohjois-Sallassa vielä viime sotien jälkeen; siellä tunnettiin myös vanha sääntö, ettei polulle saa jäädä yöpymään, sillä siinä ei saisi rauhaa haltijoilta. Aiemmin Pohjois-Sallassa tunnettiin myös **Taalo** (inarinsaameksi *Stáálu*), metsissä asuva ruma ja paha peikko, jolla peloteltiin lapsia lähtemästä yksin metsään. Vielä tunnetaan nimeltä myös **vedenhaltija** eli *vetehinen* (sittemmin *vesipöykäri* ~ *vesimöykäri*), joka asui vedessä ja sieppasi mukaansa veden äärelle pyrkiviä lapsia. Onkamon *Kaakkurilammissa* uskottiin ennen asuneen vedenhaltijan, joka oli muinoin siepannut kaksi lapinmiestä lammen pohjaan.

Haltijapuu Takajängänojalla, johon on tehty kirveellä ihmis-mäinen veiste. Tällaisia veisteitä tehtiin usein metsänhaltijan kunniaksi, joskus myös vihamiehen *korttamiseksi* eli kiroamiseksi, jolloin veiste esitti vihamiestä. Vihamies kortettiin esimerkiksi ampumalla veisteseen pyssyllä.

Saamelaisyhteisön tärkein jäsen oli **noita** eli šamaani, jota Sallan saamelaiset kutsuivat nimellä *noiti*. Saamelainen noita oli parantaja, sekä uhripappi, joka pystyi torjumaan paha ja ottamaan tiedon jumalien tahdosta. Etevimmät noidat pystyivät noitarumpua eli *kannusta* käyttäen lankeamaan transsiin eli *lovehen* ja liikkumaan sinä aikana jonkin eläimen, kuten linnun, peuran, karhun, tai kalan hahmossa, jopa tuulenpuuskana. Rituaalissa oli mukana myös apulainen eli *puoltaja*, jonka piti tietää, missä hahmossa noita milloinkin liikkui pystyäkseen laulamaan päästösanoilla lovessa makaajan jälleen henkiin.

Sallan viimeisiä *lovinoitia* olivat tiettävästi *Korjalla* vielä 1700-luvun loppupuoliskolla elänyt *Udjus*, sekä 1800-luvulla *Saijalla* asunut *Korjan noita*. He olivat tarinoiden mukaan väkeviä noitia ja kyenneet lankeamaan transsiin, *Udjus* oli jopa pystynyt herättämään kuolleet tyttärensä transsin avulla.

Noitarummun sarvinen vasara Sallan Onkamon *Kaakkurilammen* šamaanihaudasta, jonka kyläläiset löysivät vuonna 1898. (kuva: Museovirasto).

Yhteenvedo

Salla on historialliselta ja kulttuuriselta taustaltaan merkittävän saamelainen kunta. Sen saamelainen tausta ja menneisyys näkyvät kaikkialla: kotimaisemassa ja kyläkuvassa, sallalaisessa perinteessä ja murteessa, verenperintönä sallalaisissa suvuissa ja ihmisissä, sekä sitä kautta myös identiteetissämme.

Entisen tutkijapolven mielestä suomalaisen ja saamelaisen kulttuurin kohtaaminen tiesi aina ”heikomman” saamelaiskulttuurin väistymistä. Tämän vanhoillisen ja virheellisen käsityksen sijaan voitaisiin ajatella, että nämä kaksi kulttuuria sulautuivat kuin kaksi väripalettia toisiinsa, omasivat toisiltaan vaikutteita ja muovautuivat omaperäiseksi kulttuuriksi. Reuna-alueilla kulttuurit eivät sulautuneet keskenään niin voimakkaasti, vaan toinen kulttuureista jäi vallitsevaksi. Näin kävi myös Sallassa, jossa Pohjois-Sallan kulttuuri saamelaisemmaksi ja Etelä-Sallan suomalaisemmaksi.

Kiitoksia!